

YEL DEĞİRMENLERİNE KARŞI SAVAŞMAK: KARAMAN'DAKİ GELENEKSEL MESLEKLER ÜZERİNE BİR İNCELEME*

Meltem ÖKSÜZ**

Özet

Küresel çağın getirdiği yeni ticari ilişkilerle birlikte gündelik ihtiyaçların karşılanması noktasında bir zamanlar büyük görevler üstlenmiş geleneksel meslek zanaatkarının hayatı büyük ölçüde değişir. Sanayileşmenin el emeği dışında her ürünü makine yardımıyla üretmeye yönlendirmesi, söz konusu meslek icracılarının zamanın gerisinde kalmasına neden olur. Çağa uyum sağlamak için farklı bir tutum geliştirmek zorunda kalan bu kişiler, zaman zaman yeni yöntemler deneseler de kendi mesleki varlıklarının temel şartı olan geleneği de bir tarafa bırakamaz. Pierre Bourdieu, bu ayak uyduramamaya bağlı krizi kendi sosyoloji yaklaşımının merkezindeki *habitus* kavramına bağlı olarak yorumladığı *hysteresis* etkisiyle açıklar. Fransız sosyolog, vaka bağlamında bu kavramları imge hâlinde örneklemek için aynı zamanda *Don Quichotte etkisi* terimine başvurur. Bu incelemede daha önceki yıllarda saha araştırması yapmış olduğumuz Karaman il merkezindeki geleneksel meslek ustalarının çevrelerindeki değişime karşı yönelimleri, Bourdieu'nün *habitus hysteresis* kavramı çerçevesinde ele alınmış ve mesleğin sürdürülmesi için icracılar tarafından da dile getirilen çözüm önerileri "koruma" bağlamında tartışılmıştır.¹

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Meslekler, Koruma, Bourdieu, Habitus, Hysteresis, Don Quichotte Etkisi.

FIGHTING AGAINST WINDMILLS: A STUDY ON TRADITIONAL OCCUPATIONS IN KARAMAN

Abstract

With the new commercial relations brought about by the global era, the lives of traditional craftsmen, who have undertaken great tasks in meeting daily needs and whose shops were once overflowing, change drastically. The fact that industrialization leads to the production of every product other than manual labor with the help of machinery causes the performers of the profession in question to fall behind the times. These people, who have to develop a different attitude in order to adapt to the age, cannot leave aside the tradition, which is the basic condition of their professional existence, even though they try new methods from time to time. Pierre Bourdieu explains the crisis due to this inability to adapt with the effect of *hysteresis*, which he interprets in relation to the concept of *habitus* at the center of his sociological approach. The French sociologist also uses the term *Don Quichotte effect* to illustrate these concepts in the context of the case. In this study, the orientations of traditional craftsmen in Karaman province center, where we have conducted field research in previous years, against the change in their environment are discussed within the framework of Bourdieu's concept of *habitus hysteresis* and the solution proposals expressed by the performers for the continuation of the profession are discussed in the context of "protection".

* Bu çalışma, yazarın *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Taşıyıcıları: Karaman El Sanatı Ustaları Üzerine Bir İnceleme* başlıklı yüksek lisans tezinin başka çalışmalarla ve konunun güncel durumuyla genişletilmiş bir versiyonudur.

** Arş. Gör., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü e-posta: simsekkmeltem@gmail.com ORCID: 0000-0001-6774-5793

Keywords: Traditional Occupations, Protection, Bourdieu, Habitus, Hysteresis, Don Quichotte Effect.

Giriş

Günümüzde çok sayıda geleneksel meslek, günlük ihtiyaçların karşılanmasına hizmet etme işlevini yitirip eski biçimleriyle yapıldıkları müddetçe de kârlı olmadığından kaybolma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Değişimin doğal sonucuysa çirak bulmanın zorlaşması, mesleği bırakma ve buna bağlı işletmelerin sayısındaki düşüştür. Bugün geleneksel zanaatkârın dükkânı, internet alışverişinin hâkimiyet kurduğu², yüzlerce reklam tabelası ile çevrili zincir mağazaların kenarındaki “nadirat alanı”dır. Artık ancak kent gezilerinin gözde fotoğraf mekânları arasında yer alabilen bu mekânlar, aslında değişen kentle uyumsuzluğun yarattığı nostaljik etki halesinin birer örneğidir.

Geleneksel mesleklerdeki³ söz konusu değişim ve yok oluş, Türkiye’nin pek çok şehri gibi Karaman için de geçerlidir. 2018-2019 yılları arasında yüksek lisans çalışmamız için Karaman Merkez ilçesindeki zanaatkârlar ile “gözlem” ve “sözlü mülakat” yöntemlerine dayalı olarak yürüttüğümüz saha araştırmasında, şehirde sıcak demircilik, kalaycılık, tenekecilik, yorgancılık, ayakkabıcılık, hatta çoğu Anadolu şehrinde bugün görülmeyen nalbantlık, bıçakçılık, saraçlık gibi el sanatlarının yanı sıra kündekâri, ahşap ney yapımı, ok ve yay yapımı gibi üstün beceri isteyip nadir görülen 15 geleneksel el sanatının varlığını tespit etmiş ve bunları yaşatan 28 ustayla görüşmeler gerçekleştirmiştik.⁴ O günlerde Karaman Çarşısı’nda Saraç Hasan Günaştı’nın, Ahşap Oyuncakçı Halit Dede’nin, aynı dükkânı paylaşan Kalaycı Yusuf Tuncer ve Yusuf Güder’in, Nalbant Yusuf Usta’nın, Bıçakçı Mahmut Kantar’ın, Demirci Numan Usta’nın, Hallaç Ali Usta’nın, yorgancıların ve ayakkabı yapımcıların dükkânları göze çarpmaktaydı. 2024 yılındaki güncel durumda ise sıcak demirciler, yorgancılar, hallaç, kündekâri ustası, saraç ve bıçakçının işlerini bir şekilde devam ettirmeye çalıştığı söylenebilirken şehirdeki tek nalbantın dükkânını kapattığı, ahşap oyuncak ve

² Ciro su çok hızlı artan e-ticaretin Türkiye geneli ticaret içinde payı %20 seviyelerini aşmıştır. Yakın gelecekte %25 seviyesine ulaşacağı da beklenmektedir. Haber için bkz. <https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/turkiyenin-e-ticaret-hacmi-22-trilyon-liraya-ulasacak-843547>. Daha detaylı istatistik veri için bkz. <https://www.eticaret.gov.tr/haberler/10094/detay> Erişim tarihi: 08.12.2023.

³ İsmail Öztürk (2005: 67), “geleneksel el sanatları” ve “geleneksel meslekler” gibi isimlendirmelerin atölyelerin fabrikalara dönüşmesi ve kentleşmenin etkisiyle kırsal kesimde yaşayan insan sayısındaki önemli düşüş nedeniyle 1930, 1940 ve 1960’lı yıllarda sürekli olarak değiştiğini belirtir. Ayrıca 1960’lı ve 1970’li yıllarda turizmin önem kazanmasıyla birlikte “turistik eşya”, “turistik hediyelik eşya” ve “turistik el sanatları” gibi kavramların yaygınlaşmaya başladığını vurgular.

⁴ Bu makalede kullanılan görüşme verileri 2020 yılı öncesine ait olduğu için zorunlu Etik Kurul iznine tabi değildir.

gündelik kullanım eşyası üreticisi Halit Dede⁵ ile şehrin iki kalay ustasından Yusuf Tuncer'in vefat ettiği⁶, pek çok el yapımı ayakkabı üreticisinin mesleği bırakmak zorunda kaldığı, ok/yay ve ahşap ney ustası Osman Gözel'in ise başka bir şehre taşındığı görülmektedir. Bu makalenin amacı, beş yıl gibi kısa bir sürede bile fark edilir kayıpların söz konusu olduğu Karaman kentindeki geleneksel meslekleri “koruma” yaklaşımıyla değerlendirmektir.

İncelemede Karaman kentinde sürdürülen geleneksel meslekler, öncelikle Pierre Bourdieu'nün “habitus”, “hysteresis” ve bunlara bir örnek oluşturan “Don Quichotte etkisi” kavramlarından yola çıkarak değerlendirilmiş, sonrasında söz konusu meslekleri yaşatma ve yeniden canlandırma noktasında çeşitli koruma önerileri dile getirilmiştir. Temelde şehirdeki zanaatkarların çağa ayak uyduramamadan kaynaklı yaşadıkları ticari ve toplumsal farklılaşmaya direnmek için gösterdikleri çabayı kültürel alana yönlendirmenin bir koruma modeli yaratıp yaratamayacağı tartışılmıştır. Makalenin birinci bölümünde Bourdieücü kavramlar açıklanmış ve bunlardan yola çıkarak Karaman geleneksel meslek ustalarının günümüzdeki değişim karşısında gösterdikleri uyumsuzluk ve uzlaşma yöntemleri çözümlenmiştir. İkinci bölümde ise mevcut durumdan “koruma” bağlamında yeni bir değinin hangi koşullar altında üretilebileceği ortaya konmuştur.

1. Ticari Değişime Uyumsuzluk: “Habitus”, “Hysteresis” ve “Don Quichotte Etkisi”

Pierre Bourdieu (2015: 254), habitusu hem “nesnel olarak sınıflandırılabilir pratiklerin üretici ilkesi” hem de bu “pratiklerin sınıflama sistemi” olarak tanımlar. Ona göre temsil edilen toplumsal dünya yani “yaşam tarzları uzamı”, habitusu belirleyen iki temel nokta arasındaki ilişkide oluşur: Sınıflandırılabilir pratikler ve yapıtlar üretme kabiliyeti ile bu pratik ve ürünleri ayırt edip değerlendirme kabiliyeti yani beğeni. Bu tanımdan hareketle habitusun toplumsal yaşamda düzenli ve tekrarlanan davranış kalıpları ürettiği ve söz konusu kalıpların gündelik hayatın çeşitli özerk alanları ve kültürel sınırlarında gözlemlenebileceği söylenebilir. Başka bir ifadeyle habitus, bireylerin toplumsal koşullarla uyum içinde davranış geliştirme (pratik ve beğeni) biçimlerini yansıtan önceden belirlenmiş ama aynı zamanda belirleyici kalıplar şeklinde değerlendirilebilir.

Pierre Bourdieu'nün estetik beğeni izahındaki kilit noktaları açıklamaya çalışan Ian Woodward (2016: 169) da özetleyici bir yaklaşımla habitusu, “beğenilerin geliştirilmesini ve hayata geçirilmesini sağlayan mekanizma” ve ayrıca “insanların nesnel ve insanlar ile ilişkilerinde kullandıkları usuller” kısacası

⁵ Karaman'da 76 yıldır marangozluk yapan Halit dede, 2024 yılı Haziran ayında, 89 yaşında hayatını kaybetmiştir. Haberin kaynağı için bkz. <https://www.karamandauyanis.com/marangoz-halit-dede-vefat-etti/77378/>. Erişim tarihi: 15.06.2024.

⁶ Aslen Güneyyurtlu olup Karaman'da ikamet eden, şehrin sevilen esnaflarından Kalaycı Yusuf Tuncer Usta, 2021 yılında 61 yaşında iken vefat etmiştir. Haberin kaynağı için bkz. <https://www.karamangundem.com/kalayci-yusuf-tuncer-vefat-etti>. Erişim tarihi: 16.12.2023.

“toplumsal dünyada nesnelere ve insanlarla ilişkilerinde bireyleri yönlendiren pratik birtakım temayüller” olarak açıklar ve habitusu hem “yapılandırılmış” hem de “yapılandırıcı” bir sistem olarak aktarır.

İncelememiz bağlamında kavrama yaklaşıldığında, diğer tüm mesleklerde olduğu gibi Karaman’da yaşayan geleneksel zanaatkarların da kültür yoluyla kendilerine aktarılan birtakım “habitus”larının mevcut olduğu söylenebilir. Kendilerine ustalıkla ilişkisiyle kazandırılan davranış biçimleri ve öğretiler, yüzlerce yıldır sürdürülen geleneksel yöntemlere dayalıdır. Ustaların mesleki birikimlerine dayalı alışkanlıkları, üretim stilleri, dükkânı açma biçimleri, çalışma saatleri gibi mesleki kimliği belirleyen pek çok şey bu açıdan değerlendirilebilir. Bununla birlikte habitus her ne kadar süreklilik arz eden bir bileşke olsa da bir usta yalnızca bu kültürel birikimiyle varlık göstermez, işin doğası her bir zanaatkarı ayrı ayrı kurtararak kendi sınırlarını zorlamaya iter.

Pierre Bourdieu (2015: 170), bu noktada eyleyicilerin yalnızca habitus kavramıyla değil ekonomik, sosyal ve kültürel sermaye gibi farklı birikimlerle de varlıklarını sürdürdüklerini ifade eder. Ona göre sermaye, değişebilen her türden birikim anlamına gelir ve köken sermaye ile ulaşılan sermaye hatta köken konum ile toplumsal uzamdaki güncel konum arasındaki ilişki son derece değişken olabilir Karaman’daki geleneksel meslek icracılarının da köken sermayeleri ile ulaştıkları sermaye arasında önemli değişimler yaşandığı söylenebilir. Bir zamanlar yüksek ekonomik getiriye sahip bu mesleklerin günümüzde yok olma noktasına gelmesi, maddi kayıplarla birlikte kültürel donanımın işlevini yitirmesine ve sosyal sermaye ağlarının etkisizleşmesine bağlanabilir.

Karaman’daki zanaatkarların mesleğe başlangıçlarındaki çalışma şartlarına bakıldığında hemen hepsinin dükkânlarının müşteriyle dolup taşıdığı ve uzun saatler mesailerine devam etmelerine rağmen mevcut işleri yetiştiremedikleri görülmektedir. Özellikle ustaların pek çoğunun 1945-1960 yılları arasında dünyaya geldiği göz önüne alındığında bundan 40-50 sene evvelinde şehirdeki demircilerin, kalaycılarının, ayakkabıcıların dükkânlarında ve bunların civarında toplandığı Semerciler Sokağı’nda büyük bir hareketlilik söz konusudur. Süreç bu şekilde ilerlediği müddetçe doğal akışta bir bozulma gözlemlenmemektedir. Pierre Bourdieu’ye (2015: 170) göre habitusun doğurduğu pratikler doğal seyirlerinde sürdürülebildikleri takdirde fark edilmez, varlıkları yalnızca uyumsuzluk sergilediklerinde anlaşılabilir. Bu bağlamda bir saracın topluma pratik fayda sağlamanın yanında kültürün de üreticisi olduğu ancak meslek kaybolmaya başladığı anda fark edilmeye başlanır. Belirli işlevlerini kaybetmiş mesleklerin yok olacağı ve geleneksel değerlerin elden gitmekte olduğu genel endişesi de zanaatkarların habitusunun günümüz şartları ile bağdaşmayıp belirginleşmesinden kaynaklanır.

Pierre Bourdieu’nün ortaya koyduğu ve zanaatkarlar hakkındaki birtakım görüşleri temellendirmeye yarayacak diğer bir kavram ise “hysteresis”tir. Pierre Bourdieu’ye (2015: 169-170) göre kişiler yaşamlarında habitusun kurucu

yatkınlığında varlıklarını sürdürür ve bu, habitusun “hysteresis” yani bir nevi uyuşturma, atalet etkisidir. Edinilen niteliklerin kazanılma ve kullanılma koşulları arasında bir uyumsuzluk ortaya çıkmadıkça bireyler yaşamlarını bu doğrultuda sürdürmeye devam ederler ve mevcut durumla bir aykırılışma gözlemlenmez. Habitusun ürettiği pratikler ancak mevcut durumla uyumsuzluk gösterdiklerinde belirginleşebilir ve bu durum araştırmacıya göre Don Kişot’un davranış biçiminden yola çıkarak “Don Quichotte etkisi” şeklinde adlandırılıp çözümlenebilir. Fransız düşünürün söz konusu roman kahramanını teorisine örnek göstermesi ise şu şekilde açıklanabilir: Dünyadaki değişimler karşısında bazı bireyler, kendilerini zamanın dışında kalmış hissederek değişen şartlara uyum sağlamakta güçlük çeker. Bu kişiler, geçmişle günümüz arasında bir köprü kurmaya çalışırken davranışları genellikle çevrelerindeki yeni gerçeklikle uyumsuz bir hâl alır. Don Kişot örneğinden hareketle genellikle yaşça büyük bireylerden oluştuğu söylenebilecek bu grup, geçmişi idealize ederek mevcut koşullara karşı nostaljik bir direniş sergiler.⁷

Karaman’daki geleneksel meslek ustaları, yaşadıkları çağın ihtiyaç ve isteklerine uyumsuzluk göstermeleri bakımından “Don Quichotte etkisi” çerçevesinde ele alınabilir. Nitekim bu zanaatkarların eski yoğun iş günlerindeki mesleki habituslarını sürdürmeleri mümkün değildir. Günümüz teknolojik koşullarının eskiye nazaran büyük ölçüde değişimi ve seri üretim imkânları, geleneksel yöntemlerle çalışan kişilerde küresel çağa bir geç kalmışlık hissi yaratır. Bugünün teknik imkânlarıyla yarışamayan ustalar, âdeta Don Kişot gibi yaşadığı çağın gerçeklerini kabullenip kökten bir dönüşüm geçirmek yerine bunları mümkün mertebe yok sayarak kendilerine uzlaşımına dayalı bir kaçış dünyası yaratır.

Devamlı surette şövalye hikâyeleri okumaktan aklı karışan yaşlı aristokrat kahraman Don Kişot, şövalyelik dönemi kapanmasına rağmen kendini bir şövalye addederek kötülere ve haksızlıklara karşı savaşmak için evinden ayrılır. Atı Rocinante ile dörtnala koşturarak kendi zihninde bir dev gibi gördüğü yel değirmenlerine karşı savaşır. Geleneksel meslekleri icra eden son temsilci de küresel çağa karşı Don Kişotvari bir mücadele verir. Dükkânını her gün açmaya devam ederek kendini mesleğini yoğun olarak icra ettiği günlerin atmosferinden ayırmamakta ısrar eder. Zaman zaman her şeyi bırakıp gitmeyi düşünse de geçmişle etkileşim kurmaktan vazgeçmeyerek alıştığı mekânı terk edemez. Zamanı geri almaya çalışır lâkin Don Kişot’un her seferinde insanlara haksızlık yaptığına inandığı egemen güçlerle savaşında yenik düşmesi gibi zamana karşı mağlup gelir. Makine yapımı ürünler ve temelde küresel çağ ile Don Kişot’un yel değirmenleriyle çarpışması gibi savaşır.

⁷ Hysteresis, eserin Türkçe çevirmenlerinin dipnotuna göre aslında nedeni ortadan kalktıktan sonra da devam eden etki ve atalet biçimlerini işaret eden bir fizik terimidir. Bourdieu, terimi gecikmeden doğan fark (décalage) ortaya çıktığında daha belirgin hâle gelen habitusları nitelemek için kullanmış ve bunları “habitus hysteresis” şeklinde yeni bir kavramla karşılayarak konuya örnek olarak ünlü roman kahramanı Don Kişot’u göstermiştir (Bourdieu, 2015: 170).

Atın yerini motorlu taşıtların almasının üstünden yıllar geçmiştir ancak Saraç Hasan Usta ve Nalbant Yusuf Usta hayvanlara yönelik eşyalar üretmeye devam eder. Halkın büyük kesiminin spor ayakkabı giydiği bir devirde el yapımı ayakkabı üreticisi Mustafa Öcal, takım elbisenin altına kundura giyecek gençlere ayakkabı imal etmeyi sürdürür. Çin malı ucuz enstrümanlara karşı el yapımı bağlamalar yapan Mahmut Emir ise müzikten anlayan kişilerin takdiriyle çok sevdiği sazların üretimine devam etme imkânı bulur. Bir zamanların sık kullanılan kap kacağı bakır gözden düşüp yerine plastik, teflon, alüminyum geleli çok olmuştur ancak kalaycılıkla uğraşan Yusuf Tuncer ve Yusuf Güder, Yusuf Tuncer Usta rahmetli olana dek evlerde kalan bakır eşyaları kalaylamaya devam ederek yıllarca geçimini sağlamaya çalışmıştır. Piyasaya çoktan Çin malı plastik oyuncaklar hâkim olsa da Halit Dede çocuklar için ahşaptan topaçlar, beşikler, yürüme araçları; mutfaklar için çeşitli ağaçlardan sağlıklı kaşıklar, kepeçler yontmaya yaşamı boyunca devam etmiştir. Kimi ustalar ise olumsuz gidişatın farkına ederek bir çözüm yolu da bulamadıkları için her şeyden elini eteğini çekerek dükkânlarını kapatmıştır. Nitekim Karaman ilinde yüzlerce yıl sürdürülen keçecilik, debbağlık, bakırcılık (kazancılık vb.), tahta oymacılığı, tabakçılık, kirişçilik, abacılık, at arabası imalatçılığı, dokumacılık (çarpana dokumacılığı vb.), cüllâhlık (çul dokumacılığı), penbecilik (pamuk dokuma), külahçılık, takkecilik, nalıncılık, yemenicilik, mozaikçilik, nakkaşlık, şapkacılık, hasırcılık, sepetçilik olmak üzere pek çok geleneksel el sanatı bugün için yok olup gitmiştir (Uca ve Ülker, 2016: 7-10). Bu çalışmanın konu aldığı zanaatkârlar işlerini bırakmamıştır ancak pek çoğu (saraç, nalbant, kalaycı vs.) varlığını sürdürmek için ne teknolojik imkânlarla barışabilmiş ne de alternatif yollar aramayı denemiştir. Kendilerini âdeta akan bir suya teslim edip “doğal koşullar” sayesinde varlıklarını sürdürmektedirler. Karaman’daki yorgancılar bu bağlamda akla gelen ilk örnektir çünkü onlar yorganın sert geçen kışlarda hâlâ kullanılması nedeniyle zamana galip gelebilmişlerdir. Yüzlerce yıl önceki mesleki bilgilerini devam ettirmekte ve güncel bir teknolojik alet kullanmaya ihtiyaç duymamaktadırlar.

Bunun yanında dünya genelinde olduğu gibi Karaman’da da çağa uymak adına üretim tekniğinde/habitusunda birtakım değişimlere gitmiş ustalar da mevcuttur. Onlar ne tam bir Don Kişot (üretim tekniğinde hiçbir değişikliğe gitmeyen zanaatkârlar) ne de seri üretime geçmiş bir makinedir. Bu gruptaki ustalar, yaş ve alışkanlıkları dolayısıyla pazarlamada kullanabilecekleri teknolojik imkânlarla mesafeli dursalar da genellikle çocuklarının teşvikiyle teknolojiyle bir noktada barışma gereği hissetmişlerdir. Örneğin Karaman ve başka şehirlerdeki pek çok caminin kapı, pencere, minber gibi detaylarının zanaatkârı künde-kâr Ahmet Usta (KK1), mesleğe ilk başladığı günlerdeki gibi her bir deseni elleriyle tek tek çizmeden hazır şemalar kullanabildiğini belirtmiş ve bunları eliyle tek tek çatmadan çok kısa sürede CNC (bilgisayar sayımlı yönetim) tezgâhıyla tamamladığını iletmiştir. Başka bir örnek olarak şehirdeki bağlama yapım ustası Mahmut Emir (KK2) de enstrüman üretiminin bazı aşamalarında CNC makinesinden destek alarak işlerini biraz olsun kolaylaştırmaya çalıştığını ifade etmiştir. Benzer şekilde demirci Erkuş Kardeşler (KK3, KK4) de işlerinde artık

sadece çekiç kullanmak yerine demiri dövmeğe yarayan pres makinesinden yararlandıklarını söylemişlerdir (Öksüz, 2019: 80-86).

Erkuş Kardeşler (KK3, KK4), teknolojik imkânları kullanmanın yanı sıra daha iyi kazanç sağlayabilmek için el emeği üretimlerin dışında dükkânlarında fabrikasyon ürünlere de yer vererek başka alternatif çözümler üretmek durumunda kaldıklarını da ifade etmiştir. Görüşmelerde halkın ucuz olanı tercih etmesi nedeniyle kendi dövme demir üretimleri yanında bu tarz ürünleri de pazarladıklarını belirtmişlerdir. Bununla birlikte müşterilerine kendi ürettikleri ürünlerin nesillerce kullanılabilceğini, endüstriyel ürünlerin ise bir vuruşta kırılabilceğini söylemeden geçmemektedirler. Bu şartlarda ocaklarını her gün değil de haftada yalnızca bir veya iki gün yakarak seri üretimin baskısına direnmeye çalışmaktadırlar. Konunun başka bir örneği olarak Tenekeci Ahmet Usta (KK5) da geçmişteki gibi artık tenekeden kap kakak, soba gibi ürünler üretmediğini, geçinmek için bir alternatif olarak her türlü oluk-boru, muhtelif sac işleriyle sürecin üstesinden gelmeye çalıştığını belirtmiştir. Bununla birlikte geleneği de bir kenara bırakamayıp özel sipariş verenler için hâlâ tenekeden koniler, süzekler, idare lambaları, litre gibi bir dönemin çok revaçta olan eşyalarını imal etmeye devam etmektedir. Tenekecinin iş alanını değiştirmesi ve demircilerin yakında tamamen hazır ürün satışına yönelme olasılığı bulunduğu için bunların “geleneksel” olma özelliklerini bir anlamda yitirdiklerini söyleyebiliriz. Artık teknolojiyi de belirli bir ölçüde kullanmalarına rağmen yine de yetiştirecek çırak bulamamaları ve şehirdeki mevcut temsilcilerden sonra mesleği icra edecek kimse olmaması bakımından sıradaki başlık altında “koruma” bağlamında önerilecek destek modelleri bu meslek grupları için de geçerli olacaktır.

İster teknolojiden yararlansın ister yeniliklere mesafeli dursun her iki gruptaki zanaatkarların ortak özelliği de Karaman’da mesleğin son temsilcisi olarak kalmaları ve yel değirmenlerine karşı tek başlarına savaştıklarıdır. Hiçbirinin arkadan gelen bir çırağı yoktur ve sadece biyolojik anlamda değil toplumsal olarak da yaşlandıklarını kabul edip bir kenara çekilmek üzeredirler. Öyle ki 2018-2019 yılları arasında yürüttüğümüz saha araştırmasında, Karaman’da sürdürülen birçok geleneksel mesleği (ahşap mutfak ve gereçleri, baston ve oyuncak yapımı, saraçlık, kündekârlık, müzik aletleri yapımı, ok ve yay yapımı, ahşap ney yapımı, yastıkçılık, hallaçlık, bıçakçılık, kalaycılık (1 dükkân, 2 usta), nalbantlık, tenekecilik) yalnızca bir temsilcinin devam ettirdiği saptanmıştır. Bu ustalar da o günlerdeki görüşmelerde bile çok yakın zamanda emekliye ayrılacaklarını ve arkalarından gelen bir çırakları olmadığını sözlü olarak ifade etmişlerdir. Şehir genelinde her biriyle görüşme imkânı bulamasak da sayıca burada belirtilenden çok daha fazla olmadığını gözlemlediğimiz yorgancılık (6 kişi), demircilik (4 kişi), ayakkabıcılık (3 kişi) ve sıcak demircilik (5 kişi) mesleklerindeki temsilcilerin diğerlerinden nispeten fazla olmasının nedeni ise sınırlı da olsa üretimlerine şehir bazında talebin olmasıdır. Fakat belirtmeli ki bu mesleklerin sürdürülmesinde bile çok büyük zorluklar görülmektedir. Kunduracılıkta ham deri fiyatlarının artması ve saya ücretleri, yorgancılıkta koza

pamuğunun temin edilmesindeki güçlükler, demircilikte kömürün çok uzaktan gelmesi ve pahalı oluşu gibi nedenler zaten geliri düşük el sanatlarının icrasını daha da güçleştirmektedir (Öksüz, 2019: 145-151).

2. Ustaların Görüşleri Işığında Karaman'daki Geleneksel Meslekleri “Koruma” Önerileri

Halk bilimi açısından koruma, kelimenin ilk anlamıyla akla gelebilecek durağan bir tutum değil ancak yaşatarak ve değişime uyum sağlama yoluyla ortaya konan bir girişimdir. Nitekim Öcal Oğuz (2013: 10) başlangıçta halk bilimcilerin kültürel mirası derleme, yayımlama, arşivleme ve müzeleme yoluyla koruma çabası içinde olduğunu belirttikten sonra bu yöntemlerin zamanla yetersiz kaldığını ifade ederek 19. yüzyıldan itibaren “yaşatmak için saklamak” amacıyla toplanan kültürel ürünlerin, 20. yüzyılın ortalarında “yaşatmak için yaymak” düşüncesiyle daha aktif bir şekilde uygulamaya konduğunu kaydeder. Ayrıca Öcal Oğuz’a (2021: 11) göre 20. yüzyılın ortalarında şekillenen bu yaklaşım, halk biliminin sadece belgeleme ve arşivleme ile sınırlı kalmayıp “yaşatma, yayma ve yeniden canlandırma” gibi toplumsal katılım ve uygulamaya dayalı geliştirilmiş bir anlayışı benimsediğini de gösterir.

Karaman’da geleneksel mesleklerin korunması konusundan söz ederken öncelikle mevcut engellerin örneklenerek gündeme getirilmesi gerekmektedir. Belirtilmeli ki şehirde geçmişten günümüze pek çok geleneksel meslek tarihe karışmıştır. Bunlara bir örnek olarak şapkacılık mesleği gösterebilir. Mesleğin kentteki son temsilcisi sayılabilecek, elli iki yıldır mesleğin icracısı Şapkacı Harun Usta (KK 6), sanatına çok fazla güvenip bu yolda Kafkasya’dan gelen ustası İmameddin Bayşen’le birlikte orijinal tasarıma sahip pek çok şapka üretmesine rağmen yakın bir dönemde toplumsal olarak yaşlandığını kabul etmek zorunda kaldığını ifade etmiştir. Seri üretim şapkaların piyasaya hâkimiyetinden sonra el üretimi bir şapkanın yüksek maliyeti ve her şeyden öte yapımına verilen emek ile düşük satış fiyatı arasındaki dengesizliği gördüğünü belirten Harun Işık (KK6) 2018 yılının ocak ayında emekliye ayrılmayı seçmiştir. Benzer biçimde Bıçakçı Mahmut Kantar (KK7) da yirmi yıl boyunca kendi dövüp suyunu verdiği bıçakları satmaya çalışarak fabrikasyon olanlarla mücadele etmeyi denedikten sonra yarışı kaybettiğini kabullenmek durumunda kaldığını iletmiştir. Bu örneklerden yola çıkarak söylenebilir ki geleneksel meslek icracılarının karşılaştıkları temel problemlerin kökeni, ekonomik sıkıntılara ve geçmişteki yüksek itibarın azalmasına dayanmaktadır. Görüştüğümüz zanaatkarların büyük kısmının aylık geliri geçinmek için yetersizdir. Emekli olmayan bir usta, dükkân çalıştırmanın bedeli olarak kira, sigorta gibi düzenli aylık ödemeler nedeniyle geçimini sağlamakta büyük zorluk çekmektedir. Tüm bunlar nedeniyle sigortalı işçi çalıştırmanın imkânsız olduğu bu meslekler, gençler tarafından da cazip bulunmamaktadır. Ailelerin çocuklarını yetiştirmeleri için öncelikle bir mesleğe çirak vermesi gibi uygulamalar neredeyse tamamen ortadan kalkmıştır. Bu durum yalnızca ekonomik değil aynı zamanda toplumsal ve eğitim sisteminden kaynaklı

bazı hususlarla da ilişkilidir. Ülkemizde meslek liselerinin etkinliğini yitirmiş olması ve bu okulların geleneksel zanaatkârlarla ilişkilendirilmeyişi, mesleki eğitimin altyapısını zayıflatmıştır. Ayrıca görüştüğümüz pek çok zanaatkârın dile getirdiği gibi gençlerin mesleklere karşı ön bilgilerinin şekillenmesinde modern yaşam alışkanlıkları ve rahata alışma gibi faktörler de etkili olmaktadır. Aileler de modern sistemin oluşturduğu algı nedeniyle çocuklarını daha çok kamu sektörü ya da büyük özel sektör işletmelerine yönlendirmektedir. Dolayısıyla önerilecek herhangi bir “koruma” modelinin ekonomik ölçütlerin yanı sıra eğitim ve toplumsal algı gibi faktörleri de kapsamı en önemli gerekliliklerden biridir.

Ekonomik sorunlar açısından bakıldığında mesleklerin varlığını sürdürebilmesi için kira ve sigorta ödemeleri noktasında geleneksel el sanatı ustalarına destek verilmesi önem arz etmektedir. 31 Mayıs 2012 tarihinde, 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu’nun 9’uncu maddesinin 1’inci fıkrasına, 6322 sayılı Kanun’la eklenen 8’inci bent uyarınca geleneksel, kültürel, sanatsal değeri olduğu ve kaybolmaya yüz tuttuğu belirtilen meslek kollarında faaliyette bulunanlara ilişkin düzenlemelere gidilmesi konu hakkında önemli bir gelişmedir. Bu değişiklik uyarınca 27 Temmuz 2012 tarih ve 28366 sayılı *Resmî Gazete*’de yayınlanan 283 no’lu Gelir Vergisi Genel Tebliği ile “El dokuma işleri, bakır işlemeciliği, çini ve çömlek yapımı, sedef kakma ve ahşap oyma işleri, kaşıkçılık, bastonculuk, semercilik, yazmacılık, yorgancılık, keçecilik, lüle ve oltu taşı işçiliği, çarıkçılık, yemenicilik, oyacılık ve bunlar gibi meslek kollarında faaliyette bulunanlar” vergi muafiyeti kapsamına alınmıştır.⁸ Kanunun amacı, ustaların vergi yükümlülüğünü ortadan kaldırarak kaybolma tehlikesi bulunan el sanatlarını uzun süre yaşatabilmektir. Nitekim bu yasal düzenlemenin ticaret hayatına olumlu katkısı olmuş, görüştüğümüz ustalar vergi muafiyetinin kendilerini biraz olsun rahatlattığını dile getirmiştir (Öksüz, 2019: 146-147).

Vergi kolaylığının yanı sıra mevcut sıkıntıları hafifletecek diğer destekler de göz önünde bulundurulmalıdır çünkü ustaların geçim ve gelecek kaygıları giderilmeden bu mesleklerin sürdürülebilirliği mümkün görünmemektedir. İldeki geleneksel zanaatkârların coğrafya, tarih ve insanın bir araya gelerek oluşturduğu birikimlerini gelecek kuşaklara aktarabilmesi için ekonomik ve sosyal sorunların çözülmesi, bu alanda bir dönüşümün sağlanması elzemdir. Etkili çözüm ise ustaların ticari kaygılarla yalnızca günlük satış odaklı bir alanda faaliyet göstermelerinin ötesine geçerek kültür, estetik ve kaliteyi temel alan bir yapıya yönlendirilmesiyle mümkündür. Makine üretimiyle rekabetin neredeyse olanaksız hâle geldiği günümüzde kültürel, turistik ve tarihî değerleri ön plana çıkararak üretim biçimlerine geçiş sağlanmalıdır (Öksüz, 2019: 148).

Nitekim görüşmeler sırasında mesleklerini “yeniden canlandırma” noktasında çözüm önerileri sorulan zanaatkârlardan bazıları, yaptıkları işin önemini farkında olduklarını ve kültüre hizmet edecek eserler üretmek istediklerini dile getirmiştir.

⁸ Yönetmeliğin tamamı için bkz. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/07/20120727-14.htm>

Kalaycı Yusuf Tuncer'in (KK8) Karaman'da geleneksel meslek ustalarının bir arada çalışabilecekleri bir çarşı veya han oluşturulması, buradan gelip geçenlerin zanaatkârların çalışmalarını izleyerek kültürel ve turistik bir deneyim kazanmalarına yönelik önerisi, bu kapsamda dikkate değer bir koruma fikri olarak değerlendirilebilir. Örneğin bir demirci ustasının örsünde dövdüğü kor hâlindeki yatağana su verme anı ve bundan sonraki aşamada balyoz çekiç ritmini dinlemek insanlara farklı ve öğretici bir kültürel tecrübe sunabilir. Yalnız bu noktada gelir kaynakları yalnızca sergileme ve deneyim ücretiyle sınırlı kalmamalı, zanaatkârların ürettikleri ürünlerin kültür turizmi kapsamında pazarlanmasıyla oluşumun desteklenmesi gerektiği söylenmelidir. Bu doğrultuda ustalara üretim süreçleri ile ürün satışını dengeleyebilecek bir organizasyon modeli sunulması elzemdir. Yusuf Usta'nın (KK8) önerisi, mekânın zanaatkârlara eserlerini hem sergileyip hem de satışını yapabilecekleri imkânlarla donatılması durumunda pek çok ihtiyaca cevap verebilir. Karaman'da geleneksel meslek ustalarının bir arada üretim yapabilecekleri, ürünlerini halk ve turistlerle buluşturabileceği bu tarz bir ortam yaratımı, söz konusu zanaatların kültürel ve ekonomik sürdürülebilirliği açısından etkili bir çözüm sağlayabilir.

Geleneksel ustaların teknik, model ve moda alanlarında alım garantileriyle yönlendirilmesi de meslek sahiplerinin ekonomik şartlarını iyileştiren bir öneri olarak dile getirilebilir. Bu noktada devlet desteğine ve yetkililerin yardımına ihtiyaç duyulmaktadır. Bununla birlikte kamu kuruluşlarının yanı sıra özel kuruluşlar da bu konuda sorumluluk alabilir. Saha araştırmamızdaki gözlemlerimizden yola çıkarak örneğin bir demirci ustası, sıradan bir çapa dövmenin yanında bütün tatil yörelerinde ve konaklarda kapıları süsleyen, Osmanlı başkentinde 500 yıl önce kullanılmış kapı tokmaklarını ve farklı ferforje (dövme demir) modellerini estetik biçimlerde imal edebilmektedir. Bunlar ekonomik kazanç sağlama noktasında el hünerine sahip olmayan bir kimsenin ortaya koyamayacağı önemli becerilerdir (Öksüz, 2019: 148).

Bir başka çözüm yolu ise geleneksel el sanatları ustalarının bir eğitmen ya da atölye yürütücüsü olarak kullanılması olarak sıralanabilir. Ustalar belirli kısa hazırlık aşamalarıyla kültürel alana yerleştirilerek gerek mesleğe ilgi duyanlara ama daha önemlisi günümüz hobi kültürü ve turizm ihtiyacına cevap verebilecek donanıma sahiptir. Nitekim Karaman'da bir zanaatkâr tarafından olmasa da bir akademisyenin yürütücülüğünde bunun hayata geçirilmiş somut örneği de mevcuttur. Taşkale beldesinde, 2017 yılında halı dokumacılığını ve diğer el sanatlarını canlandırmak adına örnek teşkil edebilecek çalışmalar yapılmıştır. Söz konusu tarihte Karaman'ın ünlü Taşkale halılarının üretiminin sadece evlerde ve ne yazık ki kişisel ilişkilerle ulaşılabilecek sınırlılıkla gerçekleştiği görülmüş, geçmişte yörenin önemli gelir ve geçim kaynağı durumundaki halıların ihracatında büyük bir gerileme yaşandığı, halı dokuyarak geçimi sağlayan kadınların fabrikalarda ve özellikle Çin'de üretilen ürünler nedeniyle sıkıntılı

günler yaşadığı saptanmıştır.⁹ Bu nedenle Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü ve Anadolu Sigorta Anonim Şirketi iş birliğiyle, Yaygın Kültür Eğitim Faaliyetleri ve İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü koordinasyonunda, İl Milli Eğitim Müdürlüğü Karaman Halk Eğitim ASO Müdürlüğü ile Taşkaleliler Kültür ve Dayanışma Derneği'nin destekleri ile 2017 yılında Taşkale'de "Bir Usta Bin Usta Projesi" isimli proje hayata geçirilmiştir. Taşkale İbrala Kültür Evi'nde 06 Kasım 2017 tarihinde 488 saat olmak üzere bir halı dokuma kursu açılmış ve kursun eğitmenliği akademisyen Derya Konuk tarafından yürütülmüştür. Dört yüz seksen sekiz saat olarak açılan Taşkale Halı Dokuma Kursu'nun sonucunda 20 adet çeşitli ebatlarda halı üretimi gerçekleştirilmiş ve kursu başarıyla bitiren 12 kişiye eğitimin sonunda sertifika verilerek bu kişiler, Türk süsleme sanatlarını ve geleneksel el sanatlarımızı tanıtmak ve yaşatmak, aslına uygun olarak öğretip yeni elemanlar ve ustalar yetiştirerek gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlamak için gerekli donanım kavuşturulmuşlardır.¹⁰ Bu örnekten de görüldüğü gibi kültürel alana geçirilen tek bir usta, verdiği eğitimlerle bin usta yaratabilir.

Sonuç

Dünya genelinde ve diğer şehirlerde olduğu gibi Karaman'da da "koruma" adına çaba gösterilmeyen pek çok geleneksel meslek yok olmaya yüz tutmaktadır. Söz konusu iş grupları ya toplumsal olarak yaşlandıklarını kabul etmek zorunda kalmakta ya da zamanın koşullarına göre kendisini güncelleyerek "geleneksel" niteliğini bir ölçüde kaybetmektedir. Bu çalışmada geçmişteki mesleki itibarı ve etkinliğini kaybeden Karaman'daki zanaatkârların maddi kaygılardan sıyrılarak kültürel kimlikleriyle güçlü şekilde var olabilmeleri için çeşitli çözüm yollarına ihtiyaç duyduğu aktarılmıştır.

İncelemede Karaman'da faaliyet gösteren pek çok geleneksel meslek zanaatkâr, üretim alışkanlıklarının çağın koşullarıyla uyumsuzluğu nedeniyle Pierre Bourdieu'nün *habitus*, *habitus hysteresis* ve *Don Quichotte etkisi* kavramları çerçevesinde ele alınmıştır. Küresel dünyanın getirdiği zorluklar karşısında varlık mücadelesi veren bu kişilerin belirli ekonomik desteklerle ve meslek sevgilerinin ancak kültürel alana yönlendirilmesiyle mevcut sorunların aşılabileceği öne sürülmüş ve bu yaklaşımın mesleklerin korunmasına ve sürdürülmesine olumlu bir katkı sağlayabileceği vurgulanmıştır. İncelemenin ikinci başlığındaki öneriler 2019 yılında yaptığımız yüksek lisans çalışması esnasında geliştirilmiş olsa da girişte aktardığımız üzere beş yılda bile şehirde bazı geleneksel mesleklerin temsilcisinin kalmaması, bugün "koruma"nın daha da geçerli ve acil hâle geldiğini göstermektedir.

⁹ Haberin kaynağı için bkz. <https://www.haberler.com/el-dokumasi-halicilik-fabrika-urunlerine-yenik-5712046-haberi/> Erişim tarihi: 20.06.2018.

¹⁰ Haberin kaynağı için bkz. <http://www.karamankulturturizm.gov.tr/TR-205586/bir-usta-bin-usta-karaman-taskale-hali-dokumaciligi-kap-.html> Erişim Tarihi: 19.06.2018.

Etik Kurul İzni: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Etik Kurul izni ile ilgili; bu makalenin konusunu oluşturan çalışmanın yazarı, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmiştir.

Çatışma Beyanı: Yazarın makale kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ve kuruluştan destek alınmamıştır.

Kaynakça

- Bourdieu, P. (2015). *Ayrım Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*. D. F. Şannan ve A. G. Berkkut (Çev.), Ankara: Heretik Yayınları.
- Oğuz, M. Ö. (2013). *Küreselleşme ve Uygulamalı Halk Bilimi*. 2. Baskı. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Oğuz, M. Ö. (2021). “Halk Biliminde Koruma Yaklaşımları ve SOKÜM Sözleşmesinde Kuşaktan Kuşağa Aktarım”. *Millî Folklor*. 17 (132), 5-15.
- Öksüz, M. (2019). *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Taşıyıcıları: Karaman El Sanatı Ustaları Üzerine Bir İnceleme*. Karaman: T. C. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Öztürk, İ. (2005). “Türk El Sanatlarının Günümüzdeki Durumu (Tarihçe, Sorunlar, Öneriler)”. *Sanat Dergisi: Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi*, 0(7), 67-75.
- Uca, A., Ülker, A. (2016). *Geçmişten Günümüze Karaman'da Meslekler*. Konya: Palet Yayınları.
- Woodward, I. (2016). *Maddi Kültürü Anlamak*. F. B. Aydar (Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kaynak Kişi Listesi

- KK1: Ahmet Kızılay, 1947 Doğumlu, İlkokul Mezunu, 30. 03. 2018 tarihinde yapılan görüşme.
- KK2: Mahmut Emir, 1971 Doğumlu, İlkokul Mezunu, 24.09.2018 tarihinde yapılan görüşme.
- KK3: İlyas Erkuş, 1975 Doğumlu, Lisans Mezunu, 10.12.2018 tarihinde yapılan görüşme.

- KK4: İdris Erkuş, 1981 Doğumlu, Lise Mezunu, 10.12.2018 tarihinde yapılan görüşme.
- KK5: Ahmet Koca, 1961 Doğumlu, İlkokul Mezunu, 27.09.2018 tarihinde yapılan görüşme.
- KK6: Harun Işık, 1948 Doğumlu, İlkokul Mezunu, 01.06.2018 tarihinde yapılan görüşme.
- KK7: Mahmut Kantar, 1963 Doğumlu, İlkokul Mezunu, 16.04.2018 tarihinde yapılan görüşme.
- KK8: Yusuf Tuncer, 1958 Doğumlu, İlkokul Mezunu, 26.04.2018 tarihinde yapılan görüşme.

İnternet Kaynakları

- İsimsiz (2018). “Bir Usta Bin Usta Karaman Taşkale Halı Dokumacılığı Kapanış Töreni”. 19.06.2018 tarihinde Web: <http://www.karamankulturturizm.gov.tr/TR-205586/bir-usta-bin-usta-karaman-taskale-hali-dokumaciligi-kap-.html> adresinden erişildi.
- İsimsiz (2014). “El Dokuması Halıcılık Fabrika Ürünlerine Yenik Düştü”. 20.06.2018 tarihinde Web: <https://www.haberler.com/el-dokumasi-halicilik-fabrika-urunlerine-yenik-5712046-haberi/> adresinden erişildi.
- İsimsiz (2012). “Resmî Gazete Gelir Vergisi Genel Tebliği” 08.12.2023 tarihinde Web: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/07/20120727-14.htm> adresinden erişildi.
- İsimsiz (2021). “Kalaycı Yusuf Tuncer Vefat Etti” 16.12.2023 tarihinde Web: <https://www.karamangundem.com/kalayci-yusuf-tuncer-vefat-etti> adresinden erişildi.
- İsimsiz (2023). “2023 Yılı İlk 6 Ay E-Ticaret Verileri Açıklandı” 08.12.2023 tarihinde Web: <https://www.eticaret.gov.tr/haberler/10094/detay> adresinden erişildi.
- İsimsiz (2024). “Marangoz Halit Dede Vefat Etti” 15.06.2024 tarihinde Web: <https://www.karamandauyanis.com/marangoz-halit-dede-vefat-etti/77378/> adresinden erişildi.
- İsimsiz (2024). “Türkiye'nin e-ticaret hacmi 2,2 trilyon liraya ulaşacak” 08.12.2023 tarihinde Web: <https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/turkiyenin-e-ticaret-hacmi-22-trilyon-liraya-ulasacak-843547.html>. adresinden erişildi.